

Яраслаў САМУЙЛІК,  
кандыдат філалагічных навук,  
Антон ДАЦКЕВІЧ,  
аспірант Інстытута гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

## ГАВОРКА ВЁСКИ РУБЕЛЬ СТОЛІНСКАГА РАЁНА: ГІСТОРЫКА-ЛІНГВІСТЫЧНАЯ ІНТЭРПРЭТАЦЫЯ

УДК 811.161.3'282.2:902:908:94(476.7)

У артыкуле разглядаюцца асноўныя фанетычныя, марфалагічныя і лексічныя асаблівасці гаворкі вёскі Рубель Столінскага раёна. Гэты населены пункт размешчаны ў Ніжнім Пагарынні – рэгіёне, які з'яўляецца сумежжам паміж буйнымі дыялектнымі масівамі: заходнепалескай (брэсцка-пінскай, загародскай) і ўсходнепалескай (турава-мазырскай) групамі гаворак. Акрамя таго, адлюстраваны найбольш значныя факты гісторыі названага паселішча, што паўплывалі на фарміраванне мовы яго жыхароў.

Ключавыя словы: *Ніжняе Пагарынне, фанетыка (вакалізм, кансанантызм), марфалогія, лексіка, усходнепалеская група гаворак.*

The article considers the main phonetic, morphological and lexical features of the village of Rubiel dialect, Stolín district. The village is situated in the Lower Paharynnie, the region between the two large dialect territories: West-Palesian (Brest-Pinsk, Zaharoddzie) and East-Palesian (Turaŭ-Mazyr) dialect groups. Besides, it reflects the most significant facts of the history, which influenced the language of Rubiel.

Вёска Рубель – цэнтр аднайменнага сельсавета – размешчана на рацэ Чаква, за 18 км на паўночны ўсход ад раённага цэнтра горада Століна. Гэта адна з самых вялікіх вёсак не толькі ў Столінскім раёне, але і ўвогуле на Брэстчыне [1, с. 591; 2, с. 418; 3, с. 174].

Рака Гарынь, якая знаходзіцца прыкладна за 4 км ад вёскі, у сваіх нізоўях лічыцца ўмоўнай мяжой паміж заходнепалескімі (брэсцка-пінскімі, загародскімі) і ўсходнепалескімі (тураўска-мазырскімі) гаворкамі. Паміж гэтымі дыя-

лектнымі адзінкамі кантакты адбываліся на працягу стагоддзяў, таму непазбежны разнастайныя ўплывы. Аднак не толькі ўзаемаўплывы наклалі адбітак на дыялектны кантынуум рэгіёна. На абодва тыпы гаворак паўздзейнічала старадаўняя праславянская аснова. Як вядома, Прыпяцкае Палессе, у тым ліку і Пагарынне, уваходзіць у арэал славянскай прарадзімы. На дыялектны кантынуум названага абшару таксама паўплывалі гаворкі больш аддаленых тэрыторый. Акрамя таго, наклалі адбітак на

моўны ландшафт рэгіёна і колішнія дзяржаўныя і адміністрацыйныя межы. Ды і этнакультурная мяжа па Гарыні мае даўнія традыцыі [3, с. 174; 4, с. 35].

На дыялектных сумежжах нярэдка існуюць гаворкі пераходнага тыпу. Ступень пераходнасці можа быць рознай. У гаворках з большай ці меншай ступенню пераходнасці важна выявіць іх аснову. Але нярэдка і ў аснове назіраецца наяўнасць не менш як двух кампанентаў. Гаворкі на паграніччы звычайна бываюць перыферычнымі ў дачыненні да гаворак асноўных масіваў адпаведных груп. А ў перыферычных гаворках, як правіла, фіксуецца нямаля архаікі.

У Ніжнім Пагарынні крайнімі на ўсходзе і паўднёвым усходзе гаворкамі заходнепалескага тыпу з’яўляюцца гаворкі вёсак Кораб’е, Дубай, Бор-Дубінец, Вулька-Арэя, Відзібор, Крушын, Першамайск, Глінка, Радчыцк, Фядоры, крайнімі на захадзе гаворкамі ўсходнепалескага тыпу – гаворкі вёсак Ястрабель, Магільнае, Лядзец, Вялікія Арлы, Малыя Арлы, Харомск, Вугалец, Рубель, Хотамель, Вялікія Вікаравічы. Ва ўсходнепалескіх гаворках Століншчыны вылучаюцца два тыпы: тураўскія і заходнія перыферычныя гаворкі. У апошніх назіраецца ўплыў гаворак заходнепалескіх, наяўнасць мясцовых, спецыфічных рыс і прыкметнай архаікі [4, с. 35]. Такім чынам, в. Рубель размешчана ў Ніжнім Пагарынні, на сумежжы паміж буйнымі дыялектнымі масівамі – заходнепалескай (брэсцка-пінскай, загародскай) і ўсходнепалескай (тураўска-мазырская) групамі гаворак.

Звернем увагу на найбольш значныя факты гісторыі гэтага паселішча, якія паўплывалі на фарміраванне мовы яго жыхароў.

Каля в. Рубель размешчана група археалагічных помнікаў. За 3 км на поўнач ад вёскі, абাপал дарогі на Давыд-Гарадок, ва ўрочышчы Прысава знаходзіцца селішча зарубінецкай культуры, якое было даследавана ў 1957 г. Ю. Кухарэнкам (84 м<sup>2</sup>), у 1962 г. – К. Каспаравай. Плошча селішча – больш як 1 га. Датуюецца II ст. да н. э. – II ст. н. э. На паўночнай ускраіне вёскі ў 1953 г. І. Вабішчэвіч выявіў могільнік. На глыбіні 0,8 м ён знайшоў цэлы гаршчок зарубінецкай культуры з загладжанай паверхняй і фрагменты яшчэ адной пасудзіны. У 1956 г. Ю. Кухарэнка даследаваў невялікі ўчастак, на якім знайшоў адзінкавыя фрагменты зарубінецкай керамікі і кальцыніраваныя косткі. Зарубінецкая культура займала тэрыторыю Сярэдняга і Верхняга Падняпроўя і Прыпяцкага Палесся ў канцы III ст. да н. э. – сярэдзіне I ст. н. э. Асновай гаспадаркі зарубінецкага на-

сельніцтва было земляробства і жывёлагадоўля. Важнае месца займала таксама рыбалоўства і паляванне. Металаапрацоўка і вытворчасць керамікі дасягнулі дастаткова высокага ўзроўню. Этнічная прыналежнасць насельніцтва застаецца дыскусійнай. Зарубінецкую культуру звязваюць з бастарнамі, балтамі або праславынамі. У I ст. н. э. у выніку крызісу зарубінецкай супольнасці адбыўся адток часткі насельніцтва на Валынь, Падляшша, Панямонне і ў вярхоўі Дняпра. Так, з сярэдзіны I ст. н. э. зарубінецкая культура ў сваім класічным варыянце перастала існаваць. На змену ёй прыйшлі групы помнікаў познезарубінецкага гарызонту, якія існавалі да першай паловы III ст. н. э. Венеды, згаданыя ў працы “Германія” Тацыта, ідэнтыфікуюцца сучаснымі даследчыкамі з познезарубінецкімі плямёнамі I–II стст. н. э. Непадалёк ад Рубля, на паселішчы Хотамель-2, былі даследаваны рэшткі паўзямлянкі познезарубінецкага перыяду [5, с. 158, 355–360; 6, с. 259].

У другой палове II – IV ст. н. э. на тэрыторыі Заходняга Палесся была пашырана вельбарская культура, што займала тэрыторыю ад дэльты Віслы да Валыні. Носьбіты вельбарскай культуры атаясамліваюцца даследчыкамі з усходнегерманскім племянным саюзам готаў. Для вельбарскага насельніцтва характэрны неўмацаваныя паселішчы і грунтавыя могільнікі. Хавалі як па абрадзе трупаспалення, так і па абрадзе трупалажэння. У Беларусі помнікі гэтай культуры зафіксаваны на тэрыторыі Брэсцкага, Камянецкага, Жабінкаўскага, Столінскага і Лунінецкага раёнаў. У Ніжняе Пагарынне вельбарскае насельніцтва прыйшло на рубяжы II–III стст. н. э. (Велямічы, Атвержычы, Бухліцкі Хутар, Струга). У сувязі з нашэсцем гунаў у 370-я гг., якое прывяло да знішчэння протадзяржаўных утварэнняў готаў у Паўночным Прычарнамор’і, помнікі вельбарскай культуры на тэрыторыі Беларусі спынілі сваё існаванне. Нам уяўляецца, што даволі працяглы перыяд суіснавання славянскага і германскага насельніцтва ў Прыпяцкім Палессі не мог не паўплываць на мову старажытных славян [5, с. 154–156].

У IV–VII стст. н. э. на тэрыторыі паўднёвай Беларусі, заходняй і часткова цэнтральнай Украіны, а таксама на землях сучасных Польшчы, Славакіі, Чэхіі і ўсходняй Германіі атрымала пашырэнне пражская культура. Прыналежнасць названай культуры да славян у даследчыкаў не выклікае сумненняў. У гэты гістарычны перыяд, вядомы як эпоха Вялікага перасялення народаў, славяне рассяліліся на вялізных абшарах Усходняй, Цэнтральнай і Паўднёвай Еўропы. Помнікі пражскай культу-

ры, распаўсюджаныя на Беларусі і ва Украіне, характарызуюцца пэўнымі лакальнымі асаблівасцямі. Гэтая група помнікаў атрымала назву Прага-Карчак. Самыя паўночныя пункты пашырэння пражскай культуры на тэрыторыі Беларусі зафіксаваны каля вв. Спорава і Моталь на р. Ясельда, каля в. Камень на р. Бобрык і ў ваколіцах в. Старыя Юрковічы на р. Арэса. Менавіта на тэрыторыі Прыпяцкага Палесся, у тым ліку ў арэале ўсходнепалескіх гаворак, археолагамі зафіксаваны найбольш раннія комплексы названай культуры. Яны вылучаюцца ў фазу 0 (IV ці сярэдзіна IV – пачатак V ст. н. э.). Носьбіты пражскай культуры жылі на адкрытых паселішчах, выкарыстоўвалі гарадзішчы. Памерлых яны хавалі на грунтавых могілніках па абрадзе крэмацыі. Жылыя пабудовы мелі зрубавую і слупавую канструкцыю сцен, а падлога была пясчанай або глінабітнай. Група помнікаў тыпу Прага-Карчак на мяжы VII–VIII стст. н. э. перарасла ў культуру тыпу Лукі-Райкавецкай. Каля в. Хотамель, што непадалёк ад Рубля, археолагамі даследавана гарадзішча, ніжні гарызонт якога ўтрымлівае матэрыялы пражскай культуры, а верхні адносіцца да перыяду Лукі-Райкавецкай. Яшчэ адно гарадзішча, дзе выяўлена пражская кераміка, знаходзіцца ніжэй па цячэнні р. Гарынь, каля в. Харомск. Адзінкавыя грунтавыя пахаванні на тэрыторыі Столінскага раёна вывучаліся каля населеных пунктаў Хорск, Хотамель і Бухліцкі Хутар [6, с. 217–220].

У VIII–XIII стст. на Беларусі быў пашыраны курганны пахавальны абрад. Курганы вядомы і каля в. Рубель. Яны знаходзяцца на сучасных вясковых могілках. У групе налічваецца больш як 30 паўсферычных здзірванелых насыпаў вышыняй да 1 м. У цэнтральнай частцы адзін насып вышыняй каля 2,5 м і дыяметрам амаль 20 м. Курганы размешчаны блізка адзін ад аднаго, амаль усе пашкоджаны сучаснымі пахаваннямі. Могільнік выяўлены ў 1956 г. Ю. Кухарэнкам. Раскопкі не праводзіліся. Большасць даследчыкаў Ніжняе Пагарынне адносіць да дрыгавіцкага арэала. У X ст. землі дрыгавічоў увайшлі ў склад Кіеўскай дзяржавы. Тэрыторыя сучаснай Століншчыны стала часткай Тураўскай воласці. Паводле археалагічных крыніц, на пачатку XII ст. быў заснаваны Давыд-Гарадок. Існуе думка, што яго заклаў валынскі князь Давыд Ігаравіч, які ў 1100 г. страціў уладзімірскі пасад і атрымаў замест яго Пагарынне. У 60–70-я гг. XII ст. з Тураўскага княства вылучыліся Дубровіцкая і Пінская воласці. Магчыма, Давыд-Гарадок і яго акруга засталіся ў валоданні тураўскіх князёў [5, с. 286; 6, с. 259; 7, с. 193].

Паводле пісьмовых крыніц, Рубель упершыню згадваецца ў 1458 г.<sup>\*</sup> пад назвай *Любра (Любер)*<sup>\*\*</sup>. Да канца XVIII ст. назва эвалюцыянавала ў *Рубля, Рубель*. У XV–XVI стст. сяло ў складзе Давыд-Гарадоцкага княства. З 1550-х гг. землі княства, у тым ліку і Любра (тагачасная назва), сталі часткай радзівілаўскіх уладанняў. У XVI–XVIII стст. паселішча ў Пінскім павеце Берасцейскага ваяводства ВКЛ. У межах колішняга Давыд-Гарадоцкага княства сёння пашыраны гаворкі ўсходнепалескага тыпу. У той час як тэрыторыя суседняга Дубровіцкага княства збольшага адпавядае арэалу сярэднепагарынскіх гаворак, а ў межах былога Пінскага староства пераважаюць гаворкі загародскага тыпу [2, с. 419; 8, с. 124; 9, с. 146, 220; 10, с. 119, 302; 11, с. 618; 12, с. 566–567; 13, с. 170–171].

Пасля другога падзелу Рэчы Паспалітай (1793) паселішча далучана да Расіі. У 1796 г. тут пабудавана з дрэва ў палескай традыцыі дойлідства з рысамі барока Міхайлаўская царква, што захавалася да нашага часу. У другой палове XIX – пачатку XX ст. сяло адносілася да Хорскай воласці Мазырскага павета Мінскай губерні. Паводле перапісу 1897 г., у ім налічвалася 250 жыхароў і 38 двароў.

У 1921–1939 гг. Рубель знаходзіўся у складзе Польскай дзяржавы. У міжваенны перыяд вёска належала да Хорскай гміны Столінскага павета Палескага ваяводства (у той час больш як 2800 жыхароў і 457 двароў).

З 1939 г. вёска ў складзе БССР. З 15 студзеня 1940 г. Рубель – цэнтр аднайменнага сельсавета Давыд-Гарадоцкага раёна Пінскай, з 1954 г. – Брэсцкай абласцей. Падчас нямецкай акупацыі, у маі 1944 г., карнікі спалілі вёску (730 хат) і забілі 122 жыхары. Ацалела толькі царква. Вёска Рубель увекавечана ў мемарыяльным комплексе “Хатынь”. З 1961 г. паселішча ў Столінскім раёне. У 1965 г. у цэнтры вёскі ўзведзены помнік 45 землякам, якія загінулі на франтах Другой сусветнай вайны. У 1959 г. тут жыло 4668, у 1970 г. – 5565 чалавек. На 21 жніўня 2020 г. у Рублі налічвалася 3294 жыхары і 1236 гаспадарак (апошнія статыстычныя звесткі па гэтай вёсцы атрыманы ад супрацоўніцы Рубельскага сельсавета Н. Мазоль) [1, с. 591; 2, с. 419, 419–420; 8, с. 124; 11, с. 618–619].

Дыялектны матэрыял у в. Рубель (мясцовая назва *Рубёл*; жыхары *рубёл’цы, рубл’ан’е*;

\* У даступнай нам літаратуры прыводзяцца і іншыя даты: 1486, 1492, 1511 гг.

\*\* У навуковай літаратуры зафіксаваны яшчэ і такія назвы гэтага населенага пункта – *Любре, Рубль*.

*рубел'ец; рублянка*) быў запісаны ў розныя перыяды: у ліпені 2001 г. студэнткай 3-га курса філалагічнага факультэта Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна А. Пашкевіч ад мясцовых жыхароў П. Ц. Вабішчэвіча (1928 г. н.), А. А. Пашкевіч (1939 г. н.); у ліпені 2005 г. студэнткай 3-га курса філалагічнага факультэта Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. С. Пушкіна Г. Вабішчэвіч ад В. Ф. Пашкевіча (1933 г. н.), Г. М. Пашкевіч (1936 г. н.), Р. К. Пашкевіч (1938 г. н.); у студзені 2013 г. студэнтам 1-га курса будаўнічага факультэта Брэсцкага дзяржаўнага тэхнічнага ўніверсітэта В. Мамановічам ад Я. Ф. Скрабец (1931 г. н.), П. Ф. Міхнавец (1933 г. н.). Для запісу дыялектнага матэрыялу экспаратарамі выкарыстаны праграма "Атласа гаворак Выганаўскага Полесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка" [14, с. 32–35], т. зв. вялікая (новая) праграма: "Як у вас гавораць?" (гэтыя ж апытальнікі ў дапрацаваным варыянце). Акрамя таго, пры характарыстыцы слоўнікавага складу гаворкі, апрача адказаў на нашы аўтарскія праграмы, выкарыстаны кнігі "У родным слове адгукаецца душа..." [3, с. 61–133], "Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік" [15, с. 3–52] М. Пашкевіча, карэннага жыхара названай вёскі. Варта адзначыць, што лексіка гаворкі ўключана таксама ў такія спецыялізаваныя выданні, як "Тураўскі слоўнік" [16], "Дыялектны слоўнік Брэстчыны" [17], "Лексічны атлас Правобережнаго Полісся" М. Ніканчука (н. п. 42) [18], "Лексіка гаворак Беларускага Прыпяцкага Полісся: атлас: слоўнік" (н. п. 124) [19], "Лінгвістычны мікраатлас Тураўшчыны" (н. п. 33) [20]\*.

*Заканчэнне будзе.*

### Спіс літаратуры

1. **Гарады і вёскі Беларусі** : энцыклапедыя. – Мінск : БелЭн, 2007. – Т. 4, кн. II : Брэсцкая вобласць. – 608 с.
2. **Беларуская энцыклапедыя** : у 18 т. – Мінск : БелЭн, 2001. – Т. 13. – 576 с.
3. **Пашкевіч, М. І.** У родным слове адгукаецца душа... / М. І. Пашкевіч. – Брэст : Альтэрнатыва, 2012. – 196 с.
4. **Клімчук, Ф.** Дыялектнае ўзмежжа ў Ніжнім Пагарыні / Ф. Клімчук // Актуальныя праблемы мовазнаўства і лінгвадыдактыкі : матэр. Рэсп. навук. канф. (да 70-годдзя з дня нараджэння праф. Г. М. Малажай), Брэст, 20–21 сакавіка 2008 г. – Брэст, 2008. – С. 35–37.
5. **Археалогія Беларусі** : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2009. – Т. 1. – 492 с.
6. **Археалогія Беларусі** : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2011. – Т. 2. – 464 с.
7. **Гісторыя Беларусі** : у 6 т. – Мінск : Соврем. шк. : Экоперспектива, 2007. – Т. 1. – 351 с.
8. **Энцыклапедыя гісторыі Беларусі** : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 2001. – Т. 6, кн. 1. – 591 с.
9. **Вялікі гістарычны атлас Беларусі** [Карты] : у 3 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал. : В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2009. – Т. 1. – 1 атлас (244, [3] с.).
10. **Вялікі гістарычны атлас Беларусі** [Карты] : у 4 т. / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал. : В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2013. – Т. 2. – 1 атлас (347, [4] с.).
11. **Памяць: Столінскі раён** : гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі. – Мінск : БелТА, 2003. – 640 с.
12. **Вялікае Княства Літоўскае** : энцыклапедыя : у 2 т. – Мінск : БелЭн, 2005. – Т. 1. – 687 с.
13. **Клімчук, Ф. Д.** К вопросу об исторической интерпретации диалектных границ Брестско-Пинского Полесья / Ф. Д. Климчук // Этногенез белорусов : тез. докл. на конф. по проблеме "Этногенез белорусов" 3–6 декабря 1973 г. – Минск, 1973. – С. 168–171.
14. **Самуйлік, Я. Р.** Атлас гаворак Выганаўскага Полісся / Я. Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.
15. **Пашкевіч, М. І.** Рубельскі лексіка-фразеалагічны слоўнік : для студ.-філолагаў / М. І. Пашкевіч. – Брэст : Выд-ва БрДУ, 2008. – 66 с.
16. **Тураўскі слоўнік** : у 5 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1982–1987. – 5 т.
17. **Дыялектны слоўнік Брэстчыны** / [склад. : М. М. Аляхновіч і інш. ; рэд. : Г. М. Малажай, Ф. Д. Клімчук]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1989. – 292 с.
18. **Нікончук, М. В.** Лексічны атлас правобережнаго Полісся = The lexical atlas of rightcoastal Polissia / М. В. Нікончук ; упоряд. О. М. Нікончук ; М-во Украіны в справах захісту населення від наслідків аварыі на Чорнобильской АЭС [та ін.]. – Київ – Житомир : [6. в.], 1994. – 18, [404] с.
19. **Лексіка гаворак Беларускага Прыпяцкага Полісся** : атлас : слоўнік. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – 352 с.
20. **Лінгвістычны мікраатлас Тураўшчыны**. – Мінск : Беларус. навука, 2016. – 275 с.
21. **Блінава, Э. Д.** Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава, Е. С. Мяцельская. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1980. – 303 с.
22. **Булыка, А. М.** Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко ; пад рэд. А. І. Жураўскага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
23. **Янкоўскі, Ф. М.** Гістарычная граматыка беларускай мовы / Ф. М. Янкоўскі. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1983. – 271 с.
24. **Крывіцкі, А. А.** Паўднёва-заходні дыялект / А. А. Крывіцкі // Беларуская мова : энцыкл. – Мінск, 1994. – С. 415–417.
25. **Крывіцкі, А. А.** Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВДУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.

\* Па аб'ектыўных прычынах "Лінгвістычны мікраатлас Тураўшчыны" ахоплівае не ўсе адказы на пастаўленыя ў апытальніку пытанні, бо грунтуюцца пераважна на матэрыялах, атрыманых ад носьбітаў гаворак абследаванага на працягу 1979–1992 гг. арэала па раздзелах "Марфалогія" і "Лексічны склад". Акрамя таго ў некаторых населеных пунктах па просьбе ўкладальнікаў, звычайна знаўцаў адпаведнай гаворкі, было праведзена дадатковае апытанне, а таксама выкарыстаны апублікаваныя матэрыялы і новыя, сабраныя аўтарскім калектывам гэтага выдання. Як відаць з яго зместу, асноўную частку складаюць карты, прысвечаныя лексічнаму складу тураўскай гаворкі і яе акружэння. У гэтым плане "Лінгвістычны мікраатлас Тураўшчыны" як непасрэдны працяг "Тураўскага слоўніка" дае праекцыю найбольш цікавай лексікі на шырокую лінгвагеаграфічную прастору (Прадмова, с. 3).